

Les arrels de la memòria *Barcelona*

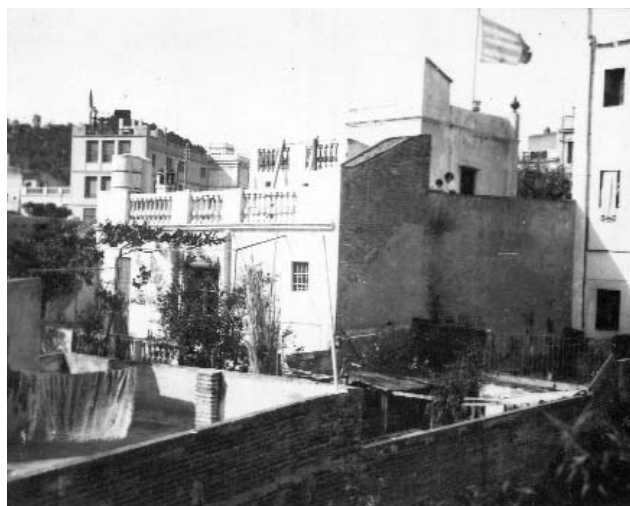
Francesca Romana Uccella

En les pàgines següents revisaré els indrets que fan d'escenari d'algunes de les narracions de Mercè Rodoreda, per tal de dissenyar un mapa literari de la ciutat de Barcelona que relacioni l'obra i la vida de l'escriptora. La proposta de recorregut que es podrà resseguir a partir dels llocs esmentats, que seran també punts de partida per desenvolupar breus reflexions, serà un simple tast del que podria ser una ruta completa dedicada a l'escriptora, ja que la Barcelona rodorediana dóna per a molt més. És la ciutat sencera que batega en les pàgines de la nostra autora, però en aquesta ocasió ens haurem de limitar a les zones dels barris de Sant Gervasi, Gràcia i el centre –entre plaça Catalunya i el mar–, sense oblidar el passeig de Gràcia, que corre al mig de l'Eixample i travessa la ciutat de nord a sud.

Com que he hagut de limitar el marc geogràfic, a causa de l'abundant producció de Mercè Rodoreda, hauré de referir-me només a les seves novel·les lligades a la ciutat –és a dir, *Aloma*, *La plaça del Diamant*, *El carrer de les Camèlies* i *Mirall trencat*– i deixar de banda els contes i els poemes.

La primera idea que ve a la ment quan s'intenta reconstruir la geografia literària de Mercè Rodoreda a la seva ciutat és la doble Barcelona que ens trobem al davant. Hi ha dues Barcelones: la biogràfica i la literària.

És molt interessant veure com s'articula la relació entre les novel·les barcelonines de l'autora i els indrets de la ciutat on es mouen els seus personatges i les seves heroïnes. Per comprendre aquesta relació no podem oblidar que molts d'aquests llocs són els que va trepitjar Rodoreda al llarg de la seva vida, des de la seva infantesa a Sant Gervasi, passant pel període de la joventut, fins al moment del seu conflictiu retorn després del llarg exili començat tan bon punt va acabar la Guerra Civil.



ARXIU FUNDACIÓ MERCÈ RODOREDÀ

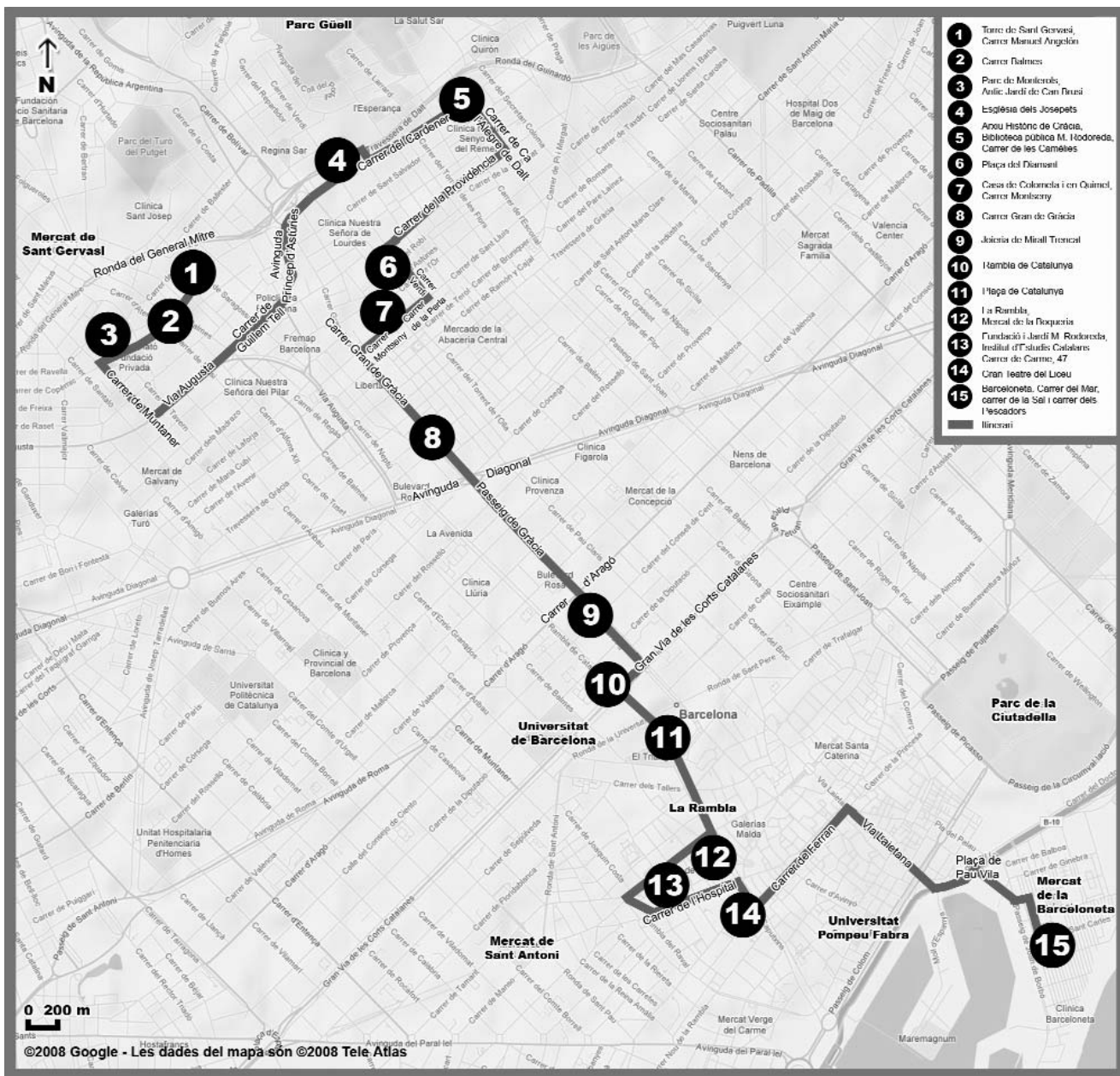
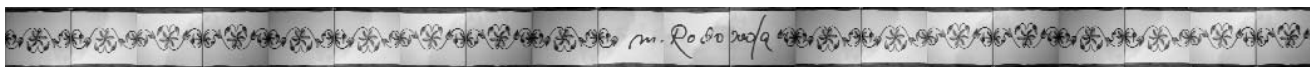
Fotografia del 1922 de la torreta on Mercè Rodoreda va néixer i va viure la seva infantesa i joventut. El Casal Gurguí –així es deia la casa, pel cognom de l'estimat avi– es trobava al barri de Sant Gervasi.

Sens dubte el barri que més es lliga a l'obra de Rodoreda és Gràcia, pel fet d'haver ambientat allà el seu llibre més de renom: *La plaça del Diamant*. A Gràcia, l'autora hi situa els esdeveniments que viu Colometa i també part de les vivències de Cecília Ce, protagonista d'*El carrer de les Camèlies*.

Altres autors havien escrit sobre Gràcia, barri que mantenia –al període en què s'ambienta *La plaça del Diamant*– el caràcter obrer propi del poble que havia estat temps enrere, abans de ser annexionat a la ciutat. Escriptors com Folch i Torres, Soldevila o Marsé havien vinculat el barri a les pròpies obres, però segurament podem afirmar que la gran narradora de Gràcia és Mercè Rodoreda.

L'escriptora, que va néixer en una torre del carrer Manuel Angelon, a Sant Gervasi, quan era petita anava sovint a Gràcia, barri veí. Sobretot hi anava amb la seva mare per comprar al mercat de la



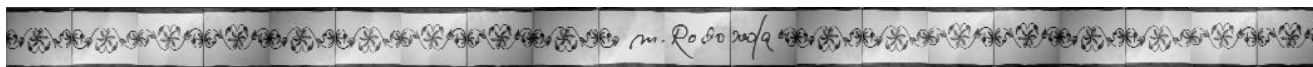


Libertat, a tocar de travessera de Gràcia o al carrer Major, llavors com ara important artèria comercial. Coneixia de prop l'entramat estret dels seus carrerons i de les seves places, que encara s'obren de tant en tant com per concedir al vianant una mica d'aire.

Com se sap, gràcies al famós pròleg de *Mirall trencat*,⁽¹⁾ Mercè Rodoreda va establir un vincle amb la plaça del Diamant quan era adolescent: «En *La plaça del Diamant*, el ball de la festa major té arrels profundes en mi. Filla única, havia tingut tots els avantatges i tots els desavantatges d'una tal situació. Breu: jo

tenies ganes de ballar i a casa meva no ho volien. Una noia com cal no ha de ballar. Només ballaven les noies que s'estimaven poc. Jo m'hi fonia. Una nit, per la festa major de Gràcia, vaig anar amb els meus pares a seguir carrers guarnits i a veure envelats: la plaça del Sol i la plaça del Diamant. Recordo, ho he recordat en moltes ocasions, que jo passava pels carrers plens de música com una ànima en pena de tan trista que anava. Devia tenir dotze o tretze anys. De la manera més insòlita, anys després, com per art d'encantament, se'm va acudir de fer passar en un





ARXIU FUNDACIÓ MERCÈ RODOREDÀ



Mercè Rodoreda fotografiada als tres anys i vestida de nimfa, davant del monument que el seu avi havia fet construir al jardí de la torre familiar en homenatge a mossèn Cinto.

envelat el primer capítol de *La plaça del Diamant*, que no recordava com era ni per quins carrers s'hi anava».

Només recordava de manera molt forta la tristesa que va sentir per aquella prohibició paterna: «Potser per culpa d'aquesta frustració, al cap de molts anys, a Ginebra, vaig començar la meua novel·la amb aquell envelat. [...] Puc dir, i en part és veritat, que *La plaça de Diamant* va ser la conseqüència d'una decepció».(2)

A partir de l'envelat de la plaça es desenvolupen els esdeveniments de la vida de Natàlia, després d'haver passat a dir-se i a ser Colometa, per aquells carrers i aquelles places dels quals Rodoreda, des de la llunyania de l'exili, semblava que no tenia quasi memòria.

Tota la vida de la Colometa pràcticament passa al seu barri i rarament se n'allunya: quan va a treballar a l'ajuntament, quan porta en Toni a colònies, quan va a visitar la sogra i en altres ocasions comptades. La Colometa, allí, viu i comparteix el sofriment amb els altres habitants del barri, durant i després de la Guerra Civil.

Gràcia es transforma, com moltes vegades es va subratllar, en un protagonista més del llibre, i així apareix a l'últim muntatge teatral basat en la novel·la –adaptat per Josep M. Benet i Jornet i dirigit per Toni Casares–, que es va posar en escena per primera vegada a l'acte d'obertura de l'Any Rodoreda, el mes d'octubre de 2007. A l'espectacle, l'entramat urbà del barri es fa present gràcies a l'ús de grans i realistes decorats que entren i surten d'escena com si fossin actors.

També a la pel·lícula dirigida per Francesc Betriu el 1982 el barri fa sentir la seva presència. Moltes de les escenes estan rodades en exteriors, i carrers i places hi adquireixen un paper important. La filmació va donar l'oportunitat als seus habitants per sortir de nou al carrer per primera vegada després de la mort de Franco. Considerant que al barri la majoria de les persones van viure els anys de la postguerra com una època de total submissió, on es limitava decididament qualsevol dret d'expressió, es pot dir que el primer moment en què els graciencs es van sentir lliures i van poder reapropiar-se de la seva pròpia història va ser durant el rodatge de la pel·lícula. De tot això n'és testimoni el fullet que acompanya l'exposició de fotografies fetes durant el rodatge, organitzada el 2004 a la biblioteca del barri:

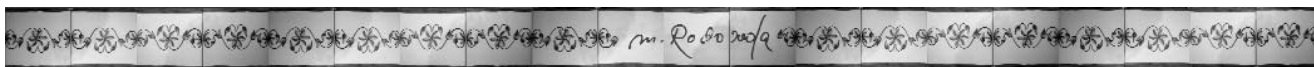
«Fa vint anys la nit es feia de dia. Les places tornaven a acollir els envelats i les orquestres dels anys 30. Els carrers de Gràcia vivien les manifestacions dels joves revolucionaris que marxaven cap al front a defensar la República i l'endemà veien com els camions militars arribaven a les portes de l'ajuntament gracienc amb soldats franquistes que treien la bandera republicana i feien onejar la bandera groga i vermella.

»Gràcia era envaïda per càmeres, llums, claquetes, decorats i actors, per donar vida a la Colometa i tots els personatges que Mercè Rodoreda havia creat en la seva novel·la *La plaça del Diamant*».

Però no només Colometa passeja, s'enamora, viu i pateix pels carrers del barri de Gràcia. Hi ha també Cecília Ce, abandonada, tot just acabada de néixer, a prop d'un reixat d'una casa del carrer de les Camèlies; un personatge sortit de l'ànima de l'autora després de Colometa, com ella mateixa explica al pròleg de *Mirall trencat*.(3) D'una relació tan forta amb la protagonista de *La plaça* n'havia de sortir un altre personatge amb un caràcter molt diferent: «M'havia ficat tant dintre de la pell del meu personatge, tenia tan a la vora la Colometa, que no podia fugir-ne. Només sabia parlar com ella. Havia de buscar algú de completament oposat. I així va néixer, lleugerament patètica, lleugerament desolada, la Cecília C. d'*El carrer de les Camèlies*».

El barri de Gràcia viscut tan intensament podria ser, tant per a les protagonistes de les novel·les com per als lectors, un punt de partida per conèixer, rodoredianament, la resta de la ciutat. A partir de Gràcia les sensacions dels personatges s'amplien i toquen altres llocs. Cecília viu inicialment al carrer de les Camèlies, però passa una part de la seva jove vida a les barraques, testimonis d'una ràpida i misèrrima expansió de la Barcelona de la postguerra. El barri de barraques on viu Cecília no és identificable: podria ser Can Tunis, el Somorrostro, Pequín, el Carmel o el Camp de la Bóta, tots llocs on es respirava el mateix aire de desesperació subtil i constant.(4)





Després de viure en un d'aquests barris desoladors amb l'Eusebi i amb l'Andrés i, posteriorment, a la fonda d'en Cosme, Cecília s'instal·la al centre, burgès i ric, amb el passeig de Gràcia i els carrers que sembla que hi comencen o hi acaben. A partir d'aquí el panorama comença a eixamplar-se. El centre és també el medi on es mouen els protagonistes de *Mirall trencat* i, abans de tot, Aloma, de la qual Rodoreda ens relata, a les primeres pàgines del llibre, la seva tarda agitada entre la plaça Catalunya i els ferrocarrils que allà terminen el seu recorregut.

El tren que agafa Aloma per baixar al centre travessava també Sant Gervasi, l'altre barri imprescindible per a la biografia i l'obra de Mercè Rodoreda. És el barri on va néixer, com ja sabem, la nostra escriptora, on va respirar per primera vegada «l'aire perfumat de terra humida dels jardins petits»⁽⁵⁾ que la va acompanyar, fet sensació, al llarg de la seva vida per fer-li estimar la natura, lliure com la dels boscos que volten Romanyà o tancada entre reixes i murs urbans, en forma de jardí.

Així, als barris de Sant Gervasi i de Gràcia trobem les cases que, com els carrers i les places, són personatges importants de les narracions rodoresianes i que també protagonitzen els records d'infància de l'autora: la casa familiar, la torre dita Casal Gurguí –pel cognom de l'avi tan estimat–, la torre on passa l'acció de

Mirall trencat, la casa d'Aloma, la casa on és acollida Cecília Ce i, finalment, la casa de la Colometa, simple i sense jardí, a diferència de totes les anteriors.

Aquestes cases, amb els seus racons verds i florits, són espais privilegiats dintre dels quals coneixem els personatges, i on ells mateixos viuen moments d'alegria i de profunda desesperació, on amaguen secrets i són consumits per passions. Els sentiments es difonen des d'allí als barris i acaben expandint-se a tota la ciutat, amb les peregrinacions dels personatges. Mercè Rodoreda ens permet conèixer Barcelona a través dels ulls i les sensacions d'Aloma, Colometa, Teresa o Cecília, des de les cases tancades als barris i, finalment, a la ciutat, com si fossin cercles concèntrics que es van ampliant paral·lelament a les oscil·lacions dels personatges.

A l'origen de totes aquestes cases barcelonines hi ha, sens dubte, el Casal Gurguí. Aquesta és la torre on Rodoreda es va sentir segura i feliç, com ella mateixa escriu: «No sabré explicar-ho mai; mai no m'he sentit tant a casa com quan vivia a casa del meu avi amb els meus pares».⁽⁶⁾ El jardí que l'envoltava és el primer que ella va conèixer i estimar, on es va despertar el seu esperit poètic i el seu amor a les flors, que, com a la Cecília, ja li venia de petita: «El senyor va deixar que les dones parlessin, em va agafar, bruta com anava i amb el paper encara enganxat al pit, i em va dur a mirar les flors: mira els clavells, diuen que deia, mira les roses, mira, mira. Perquè era la primavera i tot estava florit».⁽⁷⁾

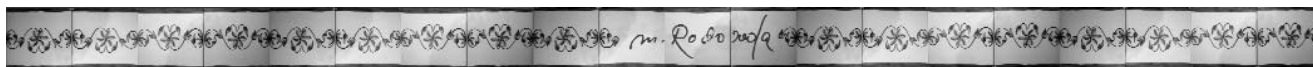
L'amor a la lectura, a la literatura i a la poesia de la petita Rodoreda va ser estimulat de moltes maneres, entre les quals recordem la passió de l'avi Gurguí per Verdaguier, l'afecció dels pares pel teatre i, potser, el curiós monument a Mossèn Cinto: «Al jardí de davant de la torre, l'avi hi va fer construir un monument al gran poeta; una muntanyola de pedres grosses, amb cassoles plenes de terra per entremig on vivien romanes i dragoneres i voltada per una cinta de ciment rosat que ondulava per damunt de les pedres i duia gravats els títols de les principals obres de Verdaguier. *El Canigó*, *L'Atlàntida*... A dintre del monument, que havia fet el jardiner Batlle del carrer de Septimània, hi havia aigua, hi flotaven nenúfars, hi nedaven tres o quatre peixos vermells i a les nits d'estiu hi raucaven les granotes».⁽⁸⁾

Hi ha un bon nombre de fotografies que retraten la família Rodoreda Gurguí, moltes vegades amb amics i parents, al davant del monument. N'hi ha una de molt significativa, on la petita Mercè, als tres anys i vestida de nimfa amb una perruca amb tira-buxons, mira l'objectiu una mica sorpresa i voltada de flors.⁽⁹⁾

A la torre familiar es troben els elements que després van contribuir a la construcció de la dels Valldaura a *Mirall trencat*.⁽¹⁰⁾ A la «construcció» d'aquesta casa, i sobretot del seu jardí, hi participà també la casa de la família Fariols, uns veïns del carrer Manuel Ange-

Mercè Rodoreda fotografiada al sofà del pis del carrer Balmes, a Barcelona.





lon que tenien una torre que encara avui es conserva quasi intacta i que Mercè Rodoreda devia conèixer força bé. La casa on Teresa Vallaura passa bona part de la seva vida és, com les de les altres novel·les, un símbol de la família que l'ocupa, el nucli dur de l'existència d'un grup de personatges que, al final de la narració, es desfà per deixar espai a un buit emotiu i físic. Al final del llibre *Aloma*, la casa, espai a dintre i a sobre del qual s'han viscut tragèdies personals i comunes, és venuda, i la protagonista es queda desamparada, sola i fusionada amb la ciutat que l'acull, silenciosa: «I Aloma es va perdre carrer avall, com una ombra, dintre de la nit que l'acompanyava». (11)

Colometa, al final de *La plaça*, sent la necessitat de tornar al pis del carrer Montseny. També sent el desig d'entrar-hi, de tocar les balances, de sentir-se segura a l'espai on va viure com a dona d'en Quimet, on es va quedar durant un bombardeig, on va parir els seus fills i on va pensar de matar-los amb sulfumant. El recorregut final de la protagonista pel barri de Gràcia acaba a la plaça del Diamant, on tot va començar, espai físic, lloc concret que conté emocions i sentiments: «una capsa buida feta de cases velles amb el cel per tapadora», (12) cases velles que es mouen com personatges que ajuden la Colometa, amb les seves oscil·lacions i moviments, a poder fer el seu «crit d'infern», llarg i alliberador. (13) És amb aquest crit que s'acaba definitivament la seva joventut i s'allunyen els moments difícils que la Rodoreda, amb la seva bellesa i duresa característiques, descriu a la novel·la i comenta als seus pròlegs. Aquell pis del carrer Montseny, després d'aquesta última visita, desapareix probablement de l'horitzó real i simbòlic de la protagonista, que accepta i viu la seva condició de dona madura, amb la significativa abraçada a l'Antoni -el seu segon marit- a les últimes pàgines. (14)

A *El carrer de les Camèlies*, Cecília torna al barri on es va criar per investigar el seu origen, a prop del reixat on la van trobar. Després que ella marxa de la casa, aquesta, igual que els seus propietaris, comença a desfer-se: «...es va anar fent vella i de vegades semblava que ja no podia durar més». (15)

Cases que desapareixen, que es venen, que es desfan, sempre lligades a un període bo per recordar, que se'n va, lligades a un moment segur de la vida de l'autora i dels personatges.

Com per a *Aloma*, Colometa, Cecília o Teresa, també per a Mercè Rodoreda la casa d'origen era el lloc on desitjava tornar, i que l'escriptora va buscar després del seu llarg exili. Quan Rodoreda tornà a Barcelona, però, la casa del carrer Manuel Angelon ja no existia. Al seu lloc hi havia un garatge; els espais canviaven a la seva vida i a la seva literatura, una altra vegada: «I el jardiner, que era el primer que havia anat a veure perquè ell havia viscut al davant, feia anys que s'havia mort i allà on hi havia hagut el camp de les flors hi havia un garatge». (16)



ARXIU FUNDACIÓ MERCÈ RODOREDA

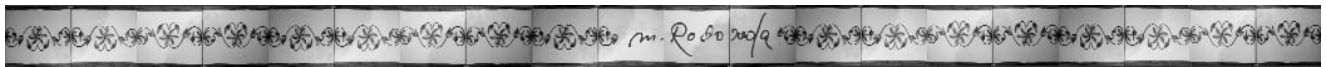
Mercè Rodoreda el dia de la inauguració de la placa commemorativa de la pel·lícula *La plaça del Diamant*.

Mercè Rodoreda, que volia quedar-se al seu antic barri, va buscar pis al més a prop possible de la cruïlla entre els carrers Pàdua i Balmes, i just allà s'instal·là, en un edifici amb vista al garatge i a Can Brusi (actual parc de Monterols), un altre jardí mític de la infància de l'escriptora. D'aquest pis se'n conserven algunes fotos, fetes per la mateixa autora el 1968, que mostren alguns racons de l'espai quotidià on ella vivia. Són imatges que testimonien la importància que ella tributava als llocs i als objectes que l'envoltaven i que algunes vegades van passar del pla real al pla imaginari, per comparèixer a les seves obres. Aquest és el cas de la nimfa -retratada en dues fotografies contingudes a l'àlbum biogràfic *De foc i de seda-*, figura de porcellana quasi de la mida d'una dona real que apareix a *Mirall trencat*. (17)

En tornar, Rodoreda no només va trobar canviat el seu barri, sinó que durant els anys de la seva absència tota la ciutat s'havia transformat. La melangia que va sentir per l'ambient on es movia abans de la guerra, per «la Barcelona d'una determinada claror en una determinada tarda a la plaça Catalunya», (18) va fer que no pogués quedar-se establement al seu pis i que volgués trobar un altre lloc on poder viure i sobretot escriure.

Ara, si volguéssim resseguir precisament la geografia literària rodorediana considerant tots els racons que apareixen a les seves pàgines, hauríem de fer un recorregut molt llarg que es pot resumir en una ruta que compregui almenys alguns punts, concretament





quinze. El recorregut que suggereixo, un entre molts de possibles, és el del mapa que acompanya aquestes línies, simple instrument que ens pot permetre moure'ns en un context tan ampli com és Barcelona.

S'hi barregen punts significatius de la biografia de Mercè Rodoreda,(19) amb indrets que es refereixen a les seves obres(20) i també altres llocs rellevants, com el carrer del Carme, on trobem la seu de l'Institut d'Estudis Catalans, que alberga la Fundació Mercè Rodoreda. Per iniciativa d'aquesta entitat, fa uns anys es va crear un dels pocs jardins penjants de la ciutat, que es va dedicar a l'autora. Aquí hi van plantar les flors i les plantes preferides de Rodoreda, per homenatjar-la i per recordar sempre la seva passió per la naturalesa.

Seguint aquestes fites arribem fins a la Barceloneta, on Cecília Ce anava quan pensava anar al Govern Civil perquè alliberessin el seu Eusebi.(21) Només en aquesta ocasió apareix, a les novel·les esmentades, el barri dels pescadors, i poques vegades més hi fa la seva compareixença el mar, absent a *La plaça del Diamant* i a *Mirall trencat*.(22) La seva presència se sent sobretot a *Aloma*, perquè és del mar d'on arriba Robert, objecte del complicat amor de la protagonista, i és des del port que s'allunya la nau que el porta de retorn cap a Argentina. Per a *Aloma* tot sembla passar entre una anada al port i una altra, com si aquesta porció de la seva vida hagués estat un parèntesi intens i quasi irreal després del qual la protagonista passa de la joventut a una maduresa dura i solitària. El mar –que dona i treu–, simbòlicament, marca per a *Aloma* el passatge a la seva vida adulta. És el mateix mar que portà a Barcelona l'oncle/marít Jordi Gurguí i que va veure marxar cap a l'exili tants companys i amics de Mercè Rodoreda.

L'itinerari marcat al nostre mapa, pensat per posar en evidència la relació entre els llocs en els quals la literatura s'inspira i els espais importants per als autors i utilitzats per lligar la literatura al patrimoni i a la identitat de la ciutat, és un dels molts possibles que es poden dibuixar a partir de les pàgines rodoredianes. Exemples d'això són les rutes que s'organitzaran enguany per celebrar el centenari del naixement de l'escriptora o la que es feia a Gràcia anys endarrere, itinerari que principalment mostrava els indrets on s'havia rodat la pel·lícula de Francesc Betriu.

Cada vegada que es pensa i es traça un itinerari literari trobem la voluntat expressada pels gestors culturals de marcar físicament el territori que es presta a aquest joc de correspondències entre paraula i espai. Aquesta voluntat es fa evident, en el cas de la nostra autora, amb la tria del nom de la biblioteca pública que es troba a poca distància del carrer de les Camèlies, amb la creació del jardí Mercè Rodoreda a l'edifici de l'IEC i amb la col·locació, a la plaça del Diamant, d'una estàtua que retrata la Colometa.(23)

De la mateixa manera que per a Rodoreda els carrers i les places van ser motiu d'inspiració, per a nosaltres les seves obres sempre podran ser un estímul privilegiat per conèixer Barcelona, per endinsar-nos en espais que gràcies a les seves obres adquireixen un valor afegit i es transformen en patrimoni literari comú.

Francesca Romana Uccella.
Càtedra M. Àngels Anglada, UdG.

Notes

1. RODOREDA, M. (1974), *Mirall trencat*, Edicions 62: Barcelona.
2. RODOREDA, M. (1989), *La plaça del Diamant*, Barcelona: Club Editors, 31a ed. Pròleg.
3. RODOREDA, M. (1974), *Mirall trencat*, Edicions 62: Barcelona, p. 16.
4. Informació treta de SABÉ, N., *El carrer de les Camèlies: anàlisi d'un espai*, treball de recerca, Doctorat de Lletres, Universitat de Girona, juliol 2005.
5. RODOREDA, M. (1977), *Aloma*, Barcelona: Edicions 62, p. 11.
6. «Imatges d'infantesa». *Serra d'Or*, núm. 270 (març 1982), p. 29.
7. RODOREDA, M. (2000), *El carrer de les Camèlies*, Barcelona: Club Editor.
8. «Imatges d'infantesa». *Serra d'Or*, núm. 270 (març 1982), p. 29.
9. Com explica la mateixa Mercè Rodoreda durant una entrevista feta per Montserrat Roig el 1976. ROIG, M., «L'alè poètic de Mercè Rodoreda», a: *Retrats paral·lels/2*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1976.
10. Aquesta última té també algunes correspondències amb una de les cases de Romanyà de la Selva on Rodoreda passà els últims anys de la seva vida.
11. RODOREDA, M. (1977), *Aloma*, Barcelona: Edicions 62, p. 141.
12. RODOREDA, M. (1962), *La plaça del Diamant*, Barcelona: El Club dels Novel·listes, p. 239.
13. «I al mig d'aquella tapadora hi vaig veure volar unes ombres petites i totes les cases es van començar a gronxar com si tot ho haguessin ficat a dintre d'aigua i algú fes bellugar l'aigua a poc a poc i les parets de les cases es van estirar amunt i es van començar a decantar les unes contra les altres i el forat de la tapadora s'anava estrenyent i començava a fer un embut. [...] i vaig sentir un vent de tempesta que s'arremolinava per dintre de l'embut que ja estava gairebé clos i amb els braços davant de la cara per salvar-me de no sabia què, vaig fer un crit d'infern». *Op. cit.*, p. 239.
14. *Op. cit.*, p. 242.
15. RODOREDA, M. (2000), *El carrer de les Camèlies*, Barcelona: Club Editor, p. 204.
16. *Op. cit.*, p. 199.
17. NADAL, M. (2000), *De foc i de seda. Àlbum biogràfic de Mercè Rodoreda*, Barcelona: Fundació Mercè Rodoreda, p. 181.
18. Axiu Mercè Rodoreda. Documents originals. AMR [Pregó Mercè] 6.1.6.4. Pregó per a l'Ajuntament de Barcelona amb motiu de les festes de la Mercè.
19. El carrer Manuel Angelon, el carrer Balmes o l'església dels Josepets.
20. La plaça del Diamant o el carrer de les Camèlies.
21. RODOREDA, M. (2000), *El carrer de les Camèlies*, Barcelona: Club Editor, p. 71.
22. L'escassa presència del mar es pot explicar, a més de per la voluntat de l'autora, pel fet que, abans del 1992, any dels Jocs Olímpics, Barcelona era una ciutat que vivia d'esquena al mar; la vida de la ciutat es desenvolupava tota cap a l'interior.
23. Obra de l'escultor Xavier Medina Campmany que va substituir una placa inaugurada amb la presència de l'autora el 1981.

